

TOMAS SAULIUS

Lietuvos sporto universitetas
Lithuanian Sports University

AR „SIELOS HIPOTEZĖ“ LAIKYTINA MOKSLINE HIPOTEZE?

Does “The Soul Hypothesis” Count as Scientific Hypothesis?

SUMMARY

There is a popular idea that science is based on the “trial and error” method. Therefore, no widely recognized scientific theory is protected from falsification in the face of new facts. Science does not possess any absolute truths. Apparently, from this we can conclude that “the hypothesis of the soul”, proposed by current dualists, cannot be rejected *a priori*, even if it contradicts respectable scientific theories. The paper argues that the postulation of a substance that underlies human mental activity is not a hypothesis in the scientific sense. Questions of its epistemic status and philosophical reasonableness are submitted for analysis. It is concluded that dualists only create an appearance of explanation, which is quite convincing unless one pays attention to the distinction between argumentation and explanation. The second conclusion is that the circulation of the soul concept in contemporary scientific discourse does not imply that it works as a regulative idea; it is just a contextual category.

SANTRAUKA

Šiandien populiori idėja, kad mokslo pagrindą sudaro „bandymų ir klaidų“ metodas, taigi jokia pripažinta mokslinė teorija nėra apsaugota nuo falsifikacijos naujų faktų akivaizdoje. Mokslas nedisponuoja absoliučiomis tiesomis. Regis, iš to galime daryti išvadą, kad dualistų „sielos hipotezė“ negali būti atmesta *a priori*, net jeigu prieštarautų reprezentabilioms mokslinėms teorijoms. Straipsnyje ginama tezė, kad psichinę žmogaus veiklą grindžiančios substancijos postulavimas nėra hipotezė mokslinė prasme. Straipsnyje analizuojami „sielos hipotezės“ episteminio statuso ir filosofinio prasmingumo klausimai. Daroma išvada, kad gindami šią „hipotezę“ dualistai tik sudaro aiškinimo regimybę, kuri įtikinama tiek, kiek nematomas skirtumas tarp argumentacijos ir aiškinimo. Antroji išvada yra ta, kad sielos sąvokos cirkuliavimas šiandienos moksliniame diskurse nereiškia jos kaip reguliatyvos idėjos statuso; tai tėra tik kontekstinė kategorija.

RAKTAŽODŽIAI: substancinis dualizmas, psichikos filosofija, faktas, hipotezė, mokslas.

KEY WORDS: substance dualism, philosophy of mind, fact, hypothesis, science.

Šiandien mokslinėse diskusijose teigti egzistuojant sielą yra ne mažiau nepadoru nei, tarkime, dėstant savo poziciją vienu ar kitu specifiniu klausimu remtis flogistono, kaloriko ar eterio teorijomis. Nūdienos mokslinėje kalboje sielos sąvoka – tai tam tikras anachronizmas, primenantis tuos laikus, kada pažintinės veiklos dar nekaustė griežti duomenų atrankos, statistinio jų apdorojimo ir gautų rezultatų loginio integravimo į teorinį visetą standartai. Kita vertus, regis, įvairūs konceptualiniai anachronizmai yra imanentiški mūsų *esamos* pasaulėžiūros komponentai, kaip ir įvairūs atavizmai neišvengiamai būdingi mūsų esamai biologinei konstitucijai. Kantas, kaip žinia, sielos idėją (*Die Idee der Seele*) laikė viena iš transcendentaliųjų formų, apjungiančių į tolygų kontinuumą diskrečius patyrimo fragmentus; esą be šios idėjos neįmanomas pasaulėžiūros išbaigtumas, nors pati ši idėja nekonstituoja jokio objekto, fizinio ar metafizinio, taigi ją reiškiantiems teiginiams netaikytini įprastiniai teisingumo kriterijai¹. Vis dėlto susidaro stiprus įspūdis, kad nūdienos dualistai iš sielos sąvokos reikalauja gerokai daugiau nei Kantas: ji ne tik laikoma „natūralia“ kategorija aukščiausiam sintezės lygmeniui pasiekti, bet sykiu nenorima jos palikti „tuščios“, kitaip tariant, jai mėginama priskirti konkretų objektą – nematerialią substanciją, įgalinančią žmogaus psichinę veiklą². Negana to, leidžiama suprasti, kad tokios substancijos postulavimas, vadinamoji „sielos hipotezė“ (*the soul hypothesis*), turi mokslinę reikšmę: „... pozityviam ir konstruktyviam dualizmui esama (iš principo) vietos mokslinių tyrimų srityje“

(pasvirasis šriftas. – T. S.)³. Taigi panašu, kad konceptualiniai anachronizmai nėra tokie pat nekenksmingi kaip biologiniai atavizmai. Straipsnyje ginsime tezę, kad šiandieniniame intelektualiniame kontekste dualizmas nepajėgus reabilituotis siūlydamas sielos, t. y. nematerialios substancijos, egzistavimo prielaidą kaip mokslinę hipotezę. Ankstesniajame straipsnyje „Sielos hipotezė: kai kurie šiandieninio dualizmo aspektai“ nagrinėjame pagrindinės dualistų idėjos faktinio pagrindo ir propozicinio turinio klausimus. Šiame straipsnyje tęsime analizę susitelkdami ties tarpusavy susijusiais „sielos hipotezės“ episteminio statuso ir filosofinio prasmingumo klausimais. Juk tarp dualistų daugiau esti filosofų nei „kietųjų“ mokslų atstovų (Penfieldas ir Ecclesas – ryškios išimties). Jeigu jau taip, tikrai svarbu, kiek tokia pozicija inspiruoja ir leidžia plėtoti netrivialią filosofinę refleksiją, galų gale, kiek leidžia ją integruoti į akademinę kultūrą bei į Vakarų kultūrą apskritai.

Straipsnyje „Sielos hipotezė: kai kurie šiandieninio dualizmo aspektai“ akcentavome fakto sąvokos nevienareikšmiškumą. Dabar pradėsime pastaba, kad hipotezės sąvoka taip pat vartojama įvairiai, nelygu koks yra kontekstas. Žinoma, ji plačiai vartojama mokslo kontekstuose, kur, jei tikėsime Henri Poincaré, gali reikšti tris skirtingus dalykus. Pirma, esama tam tikrų mokslo reguliatyvių idėjų, kitaip tariant, tų bendro pobūdžio prielaidų, „kurios yra gana natūralios ir būtinos“: pavyzdžiui, „sunku nesiremti prielaida, kad toli esančių kūnų poveikis yra minimalus, kad nedideli poslinkiai paklūsta linijiniam dėsniumi,

jog pasekmė yra tęstinė prielaidos funkcija⁴. Antra, moksle esama „indiferentiškų hipotezių“, t. y. tam tikrų konvencionalių prielaidų, neturinčių reikšmės galutiniams tyrimų rezultatams: du konkrečius faktorius galima pažymėti x ir y , bet galutiniai rezultatai nebūtų kitokie, jei pažymėtume atvirkščiai, t. y. pirmąjį – y , o antrąjį – x ⁵. Trečia, esama „tikrųjų apibendrinimų“, kurie turi būti empiriškai patikrinti ir esti moksliai vertingi, nepriklausomai nuo to, ar jie patvirtinami, ar galiausiai atmetami⁶. Kitaip tariant, tai ir yra tokie spėjimai, į kuriuos išties verta atsižvelgti siekiant gilesnio nagrinėjamo reiškinio supratimo. Senas Newtono principas *Hypotheses non fingo* pirmiausiai reiškia, kad anaip tol ne kiekvienas spėjimas gali būti laikomas „tikru apibendrinimu“, tikra empirine hipoteze. Šiandien joms keliami įvairūs reikalavimai⁷. Žinoma, pagrindinis reikalavimas – „falsifikabilumas“, principinė galimybė nustatyti hipotezei prieštaraujančius faktus. Tai pirmiausia reiškia, kad joje turi būti nurodomi konkretūs, realiai išmatuojami kintamieji, pavyzdžiui, santykis tarp intelekto koeficiento (nepriklausomas kintamasis) ir metinio pažymių vidurkio (priklausomas kintamasis). Hipotezė, kurios bent vienas konstruktas neturi operacinės definicijos, veikiau yra nemokslinė spekuliacija. Taip pat svarbus ir „žinių konteksto reikalavimas“: hipotezė turi logiškai išplaukti iš jau atliktų tyrimų, pasitvirtinusių teorinių aiškinimų; kitaip tariant, ekstravagantiškos, drąsios hipotezės, apie kurias su patosu kalba Popperis, nėra sveikintinos tose srityse, kuriose jau sudaryta solidi patikrintų žinių bazė. Dar vienas

reikalavimas – hipotezės „produktyvumas“, kitaip tariant, ji turi aprašyti ar aiškinti kuo daugiau. Šiaip ar taip, jokia mokslinė hipotezė neturi savaiminės, absoliučios vertės, net jeigu ji žadina mūsų vaizduotę, apeliuoja į mūsų giliausius jausmus, autentišką egzistencinę patirtį ar pan. Hipotezės – tai, galima sakyti, „einamoji valiuta“, kurios likvidumas visiškai priklausomas nuo „tarptautinio mokslo banko“.

Žinoma, tiek apie faktus, tiek ir apie hipotezes galima kalbėti nespecificine, bendrąja prasme, t. y. turint omenyje logiškai įmanomos dalykų padėties konstataciją. Netechninėje kalboje „Tai yra mano hipotezė“ gali reikšti „Tai savime neprieštaringas ir, kol nėra įrodyta priešingai, galimai teisingas teiginys“. Šiuo atveju esminis reikalavimas – elementarios logikos paisymas. Filosofijoje gana dažnai pasitelkiamos būtent tokio pobūdžio hipotezės. Pavyzdžiui, *Meditacijose* atliekamame „mintiniame eksperimente“ Descartes’as remiasi prielaida, kad visa, ką anksčiau manėsi tvirtai žinąs, esti netiesa, jog jis klysta ne tik kažką jusliškai suvokdamas, bet net ir atlikdamas elementariausius aritmetinius veiksmus⁸. Tokių hipotezių kėlimą ir svarstymą motyvuoja klausimas – *o kas, jeigu...?* O kas, jeigu išties esame nuolatos apgaudinėjami „piktavaliu demonu“? Žinomame *Valskybės* pasaže Platonas lygina filosofų prielaidas ir tuometinių matematinių disciplinų (geometrijos, astronomijos) hipotezes: pavyzdžiui, geometrai „remiasi savo prielaidomis [*hypothesesi*], laikydami jas nepajudinamomis, nes negali jų pagrįsti“, o štai koks nors filosofas „atmesdamas savo prielaidas, pakyla iki paties prado

[ep' autēn tēn archēn], kad pagrįstų savo išvadas⁹. Regis, panaši samprotavimo logika demonstruojama Descartes'o *Meditacijose*: remdamasis prielaida, kad yra „piktavaliu demono“ apgaudinėjamas, jis galiausiai pasiekia principą *Cogito, ergo sum* ir sykiu tą pirminę hipotezę atmeta. Tiesa, šiuolaikinė filosofija, bent jau „anglosaksiškoji“ jos tradicija, skeptiškai nusiteekusi ontologinių ar epistemologinių pirmųjų principų, *hai archai*, nustatymo atžvilgiu. Kaip taikliai pastebi Colinas McGinnas, dažniausiai filosofai temėgina parodyti, kad jų keliamą hipotezę *galimai* yra teisinga. Žinoma, jie patys neretai būna šventai įsitikinę, kad ta hipotezė yra *būtinai* teisinga, net jei ir neturi pakankamai svarių argumentų tai įtikinamai pagrįsti¹⁰. Jis rašo: „Didžia dalimi filosofiniai debatai susiję su kitų įtikinėjimu rimtai priimti tam tikrą hipotezę, kuri pasirodė patraukli dėl priežasčių, kurių negalima glaustai išsakyti ar tiesiogiai atskleisti; stengiamasi parodyti tos hipotezės pranašumus, ypač ją lyginant su galimomis alternatyvomis“¹¹. Argumentuoti, kad tam tikra galimybė išties verta dėmesio, nėra paprasta, mat jai dažnai nesunku priešinti kitą, taip pat tikėtiną galimybę. Šiaip ar taip, panašu, kad tarp filosofinių hipotezių esama „pagalbinių prielaidų“, kurių nesunku atsakyti, bei „pagrindinių prielaidų“, kurias stengiamasi išsaugoti. Pastarosios nėra kažkas, ką linkstama paaukoti faktų akivaizdoje. Pats Platonas pateikia chrestomatinį tokios „pagrindinės prielaidos“ pavyzdį – savo „stipriausiąjį teiginį“ (*logos errōmenestatos*): „Darau prielaidą [*hypothēmenos*]: yra kažkas savaime gražu, gera, didu, ir visa kita.“¹² Filosofų „pa-

galbinės hipotezės“ testuojamos loginės argumentacijos būdu, o tai netapatu griežtai empiriniam hipotezių tikrinimui šiuolaikiniuose moksluose.

Tačiau panašu, kad „sielos hipotezės“ šalininkai jos nelaiiko tik filosofiškai reikšminga galimybe, priešingai – jie accentuoja tos hipotezės reikšmę „*mokslinių tyrimų srityje*“ (prisiminus citatą straipsnio įžangoje). Ką jie turi omenyje? Čia galimi trys atsakymai. Pirma, galbūt dualistai „sielos hipotezę“ traktuoja kaip reguliatyvią idėją, kuri galėtų pakeisti mokslinių psichikos tyrimų eigą, praturtinti mokslą naujais atradimais šioje srityje. Antra, galima manyti, kad dualistai siūlo įdiegti sielos sąvoką į mokslo teorinių konceptų repozitoriumą, kitaip sakant, „sielos hipotezę“ traktuoja kaip patogią konvenciją, kaip „indiferentišką hipotezę“, vartojant Poincaré terminą. Trečia, gali būti, kad „sielos hipotezė“ – tai teorinis psichikos fenomeno ar, tiksliau sakant, konkrečių jo charakteristikų aiškinimas, reikalingas kruopštaus empirinio patikrinimo. Štai turime mažiausiai tris esmines psichikos charakteristikas – *Ego* tapatumą, sąmoningo patyrimo vienumą bei valingumą (galimybę inicijuoti veiksmą), – kurias, bent jau iš pirmo žvilgsnio, „sielos hipotezė“ neblogai paaiškina¹³. Akivaizdu, kad antroji alternatyva esti mažiausiai tikėtina iš trijų: vargu ar dualistams labai rūpi šiandieninio mokslo terminija. O kaip likusios alternatyvos?

Trečioji, iš pažiūros atrodo tikėtina. Tačiau, pažvelgus atidžiau, akivaizdūs tam tikri sunkumai. Hipotezės empirinis tikrinimas suponuoja individualaus tapatumo, sąmonės vienumo bei valios

sąvokų „operacionalizavimą“, susiejimą su išmatuojamais parametrais, o tai yra rimta problema. „Kadangi sielos-smegenų hipotezė nepateikia apibrėžtų, aiškių charakteristikų, ją sunku priimti rimtai, bet jau esamoje mokslo pakopoje.“¹⁴ Kita problema yra tai, kaip patys dualistai (bent kai kurie iš jų) įsivaizduoja „sielos hipotezės“ tikrinimo procedūrą. Jų įsivaizdavimu, empirinės hipotezės tikrinimas – tai argumentacija, plėtojama turint pagrindinį tikslą *pagrįsti* tos hipotezės teisingumą, o ne ją *patikrinti*. Tariant, jog mokslas skleidžiasi argumentacinėje erdvėje, daroma išvada, kad beveik kiekvienu mokslui aktualių klausimų filosofija gali tarti svarų žodį. Juk argumentacijoje filosofija tiesiog nepralenkiamama! Antai Bakeris ir Goetzas pažymi, esą „paprasčiausia ir naiviausia sielos hipotezės versija“ gali būti atmesta empirinių faktų akivaizdoje, bet to nereikėtų baimintis, kadangi toks atmetimas tereiškia, kad „laikas pereiti prie turtingesnės, labiau apgalvotos sielos hipotezės versijos“¹⁵. Esą hipotezė atmetama ne parodant, kad „pradinė jos versija“ yra klaidinga, bet būtent „parodant, kad klaidinga yra kiekviena rimtai pasiūlyta jos versija“¹⁶. Bakeris ir Goetzas miglotai užsimena, kad pirminė „sielos hipotezės“ versija – tai „atgyvenęs“ kartezinis dualizmas. Jie nepatikslina, kokios yra svarstytos ar svarstytinios tos versijos vėlesnės modifikacijos. Tepasakoma, kad „sielos hipotezė“ gali būti nuolatos modifikuojama ir gelbėjama nuo atmetimo ją papildant kitais teiginiais, t. y. pasitelkiant vis naujų „pagalbinių prielaidų“ (*auxiliary assumptions*).¹⁷ Nesunku suprasti, kad čia aprašoma hipotezės testavimo procedūra neturi nieko bendra su šian-

dienine moksline metodologija: pastarosios požiūriu, bet kokie empirinės hipotezės taisyklės *ad hoc*, mėginant neutralizuoti prieštaraujančius faktus ir pripažįstant tik parankius faktus, veikiau liudija jos nenaudai, byloja jos menką aiškinamąją vertę. Prisdengdami *ad hoc* manevro tariamu legalumu, Bakeris ir Goetzas postringauja: „Jeigu nutinka taip, kad teorija, kuriai priklauso sielos hipotezė, veda prie klaidingų prognozių arba yra nesuderinama su tam tikrais empiriniais rezultatais, problema gali būti ta, kad kažkas negerai arba pačiai sielos hipotezei, arba vienai iš pagalbinių prielaidų, sudarančių teoriją kaip visumą. Jeigu net kažkas negerai dėl pačios sielos hipotezės, visiškai įmanoma kokia nors kita sielos hipotezės versija, (...) kuri išsaugotų kažką iš jos esminių charakteristikų, bet nevestų prie klaidingų prognozių“¹⁸. Kitais žodžiais: jei hipotezė *h* nepasitvirtina, mes esą neturime teisės jos atmesti kaip klaidingos, kol nepatikinome kitų jos versijų – h_1, h_2, h_3 ir t. t.; modifikacija h_1 – tai, panašiu pradinis teiginys *h* kartu su papildomais teiginiais *p, q, r* ir t. t. (*ad hoc* išlygomis); bet jeigu h_1 nepasitvirtina, tuomet kažkas negerai dėl *p, q, r* ar kt.; tada reikia naujų korekcijų, naujų išlygų, ir taip *ad infinitum*. Taigi, užuot pateikus empiriškai patikrinamą „sielos hipotezės“ versiją arba bent jau aiškesnius tyrimo programos metmenis, mums duodama puiki žodinės ekvilibristikos pamoka. Būtent tokiu būdu siekiama parodyti, kad „sielos hipotezė“, pagrindinė šiandienos dualistų idėja, gali „funkcionuoti taip, kaip funkcionuoja kitos mokslinės hipotezės“¹⁹. Tačiau iš tikrųjų parodoma, kad esti priešingai.

Lieka pirmoji iš išvardintųjų, turbūt stipriausia alternatyva – „sielos hipotezė“ traktuoti kaip galimą ar netgi būtiną mokslo reguliatyvią idėją. Šiuo atveju pagrindinė mintis yra ta, kad materializmas (fizikalizmas) – tai prielaida, kurią šiandienos mokslininkai, kalbant Platono žodžiais, „laiko nepajudinama, nes negali jos pagrįsti“. „... geriausiu atveju materializmas turėtų išlikti kaip tikėtina, o ne kaip akivaizdi ir negincijama hipotezė“²⁰. Antai ir Kuhnas kalba apie „kvazimetafizines“ vadinamųjų „mokslinių paradigmų“ nuostatas, nurodančias, „kokie esiniai iš tiesų egzistuoja visatoje ir kokie – ne“²¹. Pavyzdžiui: „... šiluma yra kūnus sudarančių dalių kinetinė energija; visi mūsų suvokiami reiškiniai atsiranda dėl kokybiškai neutralių atomų sąveikos tuštumoje arba, kita vertus, dėl materijos ir jėgos, arba dėl laukų“²². Šios nuostatos, ar reguliatyvios idėjos, pačios „paradigmos“ rėmuose yra nediskutuojamos – jų atsisakoma tik kartu su visa „paradigma“, t. y. vykstant vadinajamajai „mokslo revoliucijai“. Panašiai ir politinėse revoliucijose kartu su buvusia santvarka keičiasi ją grindžiančios idėjos, t. y. tarkime, monarchijos „dieviškojo mandato“, valdžios paveldimumo, vasaliteto ir pan. principai. Kognityvinis mokslas smegenis laiko pakankama psichinės veiklos sąlyga, neurobiologija – tiek pakankama, tiek ir būtina sąlyga. Franciso Cricko pristatoma „stulbinama hipotezė“ (*the astonishing hypothesis*) – tai ne empirinė prielaida, kurią galima iškart tikrinti atliekant konkrečius stebėjimus ar eksperimentus, bet būtent bendro pobūdžio reguliatyvi idėja: „Stulbinama hipotezė yra ta, kad ‚jūs‘, jūsų džiaugs-

mai ir skausmai, jūsų prisiminimai ir ambicijos, jūsų asmens tapatumo jausmas ir laisva valia, faktiškai yra ne daugiau nei didžiulio nervinių ląstelių tinklo ir su jomis susijusių molekulių veikla.“²³ Tačiau panašu, kad ši reguliatyvi idėja, kuria vadovaujasi tiek Crickas, tiek kiti neuromokslininkai, neduoda norimo efekto: nepaisant didžiulės sukauptų duomenų apimties, tebėra diskutuojama dėl vieno ar kito psichinio reiškinių neurokoreliaty, tebėra atviras griežtų priežastinių „psichofiziologinių“ dėsnių galimybės klausimas²⁴. Antai laikydamasis vadinamosios „stulbinamos hipotezės“, Crickas kelia empirinę prielaidą, kad sąmoningos vizualinės patirties kilmė aiškintina skirtingų smegenų žievės dalių neuronų sinchronizacija 35–75 hercu diapazone²⁵, vis dėlto ši prielaida taip ir liko spekuliacija, neturinčia pakankamo empirinio pagrindo. Žodžiu, kyla įtarimų, jog esama „paradigma“ leidžia eksponentiškai didinti empirinių duomenų kiekį, bet ne patikimai aiškinančių teorijų kiekį. Susidaro įspūdis, kad šie du dydžiai yra atvirkščiai proporcingi. Tad, regis, dualistai turi pakankamą pagrindą reikalauti esamos „paradigmos“ revizijos, esminių conceptualinių kliūčių nustatymo ir šalinimo. Tarkime, moderni fizika ženkliai pasistūmėjo į priekį tik tarus egzistuojant subatomines daleles, tuomet galima tikėtis, kad ir psichikos tyrimai pasistūmės griežtų priežastinių dėsnių pusėn, jei teorinėje plotmėje bus drąsiai postuluojamos naujo tipo esybės, kurias galima sutartinai vadinti sielomis.

Panašu, kad dualistai išties linkę „sielos hipotezė“ traktuoti kaip reguliatyvią idėją, tam tikrą labai bendrą metafizinę

abstrakciją, o ne kaip falsifikabilią prielaidą. Pavyzdžiui, Markas Bakeris taip samprotuoja: „sielos hipotezė“ yra arba teisinga, arba klaidinga – tai dvi vienodai tikėtinos alternatyvos (kaip spėjant kuria puse iškris mesta moneta); „pradedant šia neutralia pozicija, esti natūralu ir tinkama sielų klausimą, kaip sielos hipotezę, laikyti kažkuo, kas galėtų orientuoti mokslinį tyrimą ir kitas racionalaus tyrinėjimo formas“²⁶. „Sielos hipotezės“ kaip organizacinio principo, ar reguliatyvios idėjos, traktuotė, yra gana patogi, kadangi atrodo savaime suprantama, jog pirmieji principai nustatomi ne kitaip, o argumentacijos būdu, taigi jie savaime priklauso filosofijos kompetencijai. Juk pats materializmas buvo suformuluotas filosofų, išsikristalizavo kaip tam tikra filosofinė doktrina, todėl nėra keista, jei patys filosofai siūlo, jų manymu, geresnę alternatyvą šiai doktrinai. Kaip aiškina Wardas, kiekvienas teiginys, vienaip ar kitaip apibūdinantis mokslinio pažinimo prigimtį, tarkime, konstatuojantis jo empirinį pobūdį, yra meta-mokslinis teiginys, kitaip tariant, jis nepriklauso aibei tų mokslo teiginių, apie kuriuos kažką sako²⁷. Žodžiu, „mokslas nemąsto“, taigi būtina meta-teiginių analizė priemonėmis, kuriomis disponuoja būtent filosofija.

Čia, regis, esama dviejų tarpusavy susijusių problemų: pirma, neadekvačiai įsivaizduojama mokslo reguliatyvių idėjų prigimtis; antra, neadekvačiai įsivaizduojama filosofijos vieta postmoderniame pasaulyje. Iš pradžių apie pirmąją klaidą. Neadekvatu yra manyti, kad reguliatyvios idėjos – tai tam tikri pirmieji principai, „atskaitos taškai“, turint omeny tiek chronologinį, tiek loginį jų pirmumą. Pradedant Platono dialogais

epistemologijoje buvo įprasta laikytis pavyzdinio geometrijos modelio: esą pirmausia būtina išsiaiškinti pačias bendriausias aksiomas; be tokio žinojimo jokia teorema, joks patikimas žinojimas (*epistēmē*) negali būti tinkamai dedukuotas. Descartes'as šį modelį pritaikė mokslų metodologijai, kurią laikė vienu svarbiausių savo nuopelnų. Esą iš pradžių privalu žinoti tam tikras pagrindines „regulas“ (*regula*), svarbiausias mokslinės veiklos normas, kitaip nesunku kokiam nors tyrimo etape padaryti klaidą ir sykiu gauti klaidingą galutinį rezultatą. Vis dėlto sprendžiant iš mokslo istorijos, vakarietišką mokslą „revoliucionizavo“, „atgal prie daiktų“ sugražino ne kas kita, bet būtent amatininkijos, jos cechuose iš kartos į kartą taikomų darbo metodų įtaka. Tai teigia vadinamoji „Zilselo tezė“ (*Zilsel thesis*), ir esama pagrindo manyti, kad ji yra teisinga²⁸. Kita vertus, žvelgiant ir į nūdienos mokslinę praktiką, susidaro įspūdis, kad mokslininkas (ypač gamtotyrininkas) išties veikia greičiau kaip amatininkas ar menininkas, glaudžiamė sąlytyje su kintančiomis materialaus pasaulio aplinkybėmis „šlifuojantis atlikimo techniką“, o ne kaip teoretikas-geometras, atsidavęs abstrakčioms kategorijoms ir „grynajai logikai“. Panašu, kad „mokslinis metodas“ iš esmės nesiskiria nuo patirties įgijimo, įsisavinimo ir perdavimo būdų, kuriais mes, *homo sapiens*, naudojames kuo įvairiausiose kitose veiklose. Kalbant aristoteliniais terminais, šiandieninis mokslas, bent jau gamtotyra, iš esmės priklauso *technē*, o ne *theōria* sričiai.

Šiuo požiūriu „reguliatyvios idėjos“ – tai, kuo patyręs amatininkas ar mokslininkas gali pasidalinti su gerokai mažiau

patyrusiu pameistriu ar jaunuuju kolega. Kuhnas, sekdamas Michaeliu Polanyi, tai laiko „nebyliu žinojimu“, „patikrinta ir bendra sėkmingai dirbančios grupės narių savastimi“, kuri, jo manymu, nepasiduoda nei formulavimui griežtų taisyklių (tarkime, kartezinių „regulų“) pavidalu, nei išsamiai loginei analizei²⁹. Juo mažiau jai pritaikomas išorinis reguliavimas. Tarkime, profesionalus auksakalys tikrai nebus linkęs sekti nurodymais prašalaičio, kuris su auksakalystės amatu neturi nieko bendra. Panaši yra ir mokslininkų reakcija į filosofų samprotavimus, kuo moksliniuose tyrimuose reikia vadovautis, o kuo – ne. Pasiūlius „sielos hipotezę“, kaip mokslo reguliatyvią idėją, galima tikėtis daugiau ar mažiau mandagaus mokslininkų atsakymo, kad jiems tokia „hipotezė“, tokia idėja *paprasciausiai nereikalinga* (prisiminime Laplace'o atsakymą Napoleonui). Štai Crickas pažymi: „Ne visi neuromokslininkai mano, kad sielos idėja yra mitas (...), bet tikrai didžioji dauguma laikosi tokios nuomonės. Taip yra ne todėl, kad jie gali įrodyti šią idėją esant klaidingą. Veikia dabartinėje situacijoje jie nemato šios idėjos poreikio.“³⁰ Turėdama omenyje dualistų pretenzingus protestus, Patricia Churchland, žymi „neurofilosofijos“ atstovė, rašo: „Jeigu prieštaravimas, apie kurį kalbame, remiasi prielaida, kad sąmonė negali būti smegenų funkcija, kadangi tai yra kažkas, kas susiję su siela [*soulish thing*], tuomet mokslas turi sukilti prieš šį dogmatizmą, kaip apie 1950 metus jis sukilo prieš vitalizmą.“³¹ Taigi reguliatyvių idėjų egzistavimas nebūtinai suponuoja išorinį mokslinio proceso reguliavimą;

priešingai – toks normatyvinis poveikis laikomas ne tik nereikalingu, bet ir žalingu. Šitai visiškai suprantama, turint omenyje, kad moksle tos idėjos veikiau nurodo, ką konkrečiu atveju reikia *daryti* (kaip formuluoti tyrimo problemą, kaip pasirinkti jos sprendimo priemones ir t. t.)³², o ne tai, ką apskritai reikia *manyti*, t. y. kokia turėtų būti mokslininko intelektualinė pozicija bendrųjų būties ir pažinimo klausimų atžvilgiu. Moksle reguliatyvios idėjos reikšmingos ne pačios savaime (kaip kažinkokios „katechetinės tiesos“), bet tik tiek, kiek jos atlieka savo funkciją – kiek įgalina organizuoti tikrinamąją veiklą, užtikrinti bendradarbiavimą ir darbo tęstinumą specifinėse srityse. Žodžiu, beprasmiška siūlyti mokslui „sielos hipotezę“ kaip tam tikrą galimą reguliatyvią idėją, kadangi šiandieniam moksle ji iš principo nepajėgi kažką „sureguliuoti“.

Kalbant apie nūdienos dualistų neadekvatų filosofijos reikšmės vertinimą, atkreiptinas dėmesys į vieną gana keistą ir svarbią aplinkybę: filosofija, keičiantis jos epochoms, mokykloms ir tradicijoms, visada save pozicionavo kaip racionalesnę alternatyvą naiviam, neleistinai paviršutiniškam pasaulio supratimui, o šiuolaikinis mokslas, ypač psichiką tyrinėjanti disciplina, save įprastai pozicionuoja kaip atsvarą spekuliatyvioms filosofijos doktrinoms. Neatsitiktinai Antonio Damasio, vieno žymiausių neuromokslininkų, knyga pavadinta *Descartes'o klaida* (*Descartes' Error*). Šią aplinkybę galima interpretuoti įvairiai. Viena vertus, galima sakyti, kad ilgus amžius filosofijos domenui priklausė įvairūs tyrimų (įskaitant ir psichikos tyrimus) barai, kurie tik

maždaug XVIII–XIX a. atsiskyrė kaip savarankiškos mokslinės disciplinos (tarkime, 1751 m. publikuoto Karlo Linėjaus veikalo pavadinime *Philosophia Botanica* dar figūruoja filosofijos sąvoka). Taigi minėta opozicija – tai visiškai natūrali priešstata tarp „seno“ ir „naujo“ mokslo. Kita vertus, ši interpretacija neišsami, nes apsiriboja istorine perspektyva, palikdama nuošalėje svarbias nūdienos realijas. Būtent jas turėdamas omenyje, Igoris Alexanderis rašo: „Mokslininkas nepasitiki tuo, kaip filosofas vartoja racionalią, žodinę argumentaciją, filosofas savo ruožtu nepasitiki tuo, kaip mokslininkas vartoja formalizmus (lygtis). Šis požiūrių nesuderinamumas problemiškas tokiu atžvilgiu: kad ir kas sąmonė būtų, trūksta tam tikro lygio sutarimo dėl to, kaip šiuo klausimu reiktų diskutuoti, jei tik mūsų kultūroje toks bendras supratimas išvis įmanomas“³³. Šią priešstatą skirtingi mąstytojai fiksuoja ir charakterizuoja skirtingai. Antai Owenas Flanaganas, sekdamas Wilfredu Sellarsu, kalba apie tai, kad „akivaizdusis paveikslas“ (*the manifest image*), t. y. iš pažiūros labai tikroviškas žmogaus-pasaulyje atvaizdas, kuriam teologija ir humanistinė tradicija (*philosophia perennis*) suteikė ryškią vertingumo ir prasmingumo dimensiją, ima vis labiau kontrastuoti su „moksliniu paveikslu“ (*the scientific image*), su savotišku grubios faktūros koliažu, kuris, perspektyvos (o galbūt ir kompozicijos) sąskaita, nuolatos papildomas naujais potėpiais³⁴. Šiame kultūriname fone dualistų rekomenduojamas „pilno pasaulio aprašymo“ – ar, kalbant be užuolankų, „dvilypio pasaulio aprašymo“, – projektas vargu ar yra žingsnis

konsensuso pusėn. Kyla įtarimų, kad juos tebemasina filosofijos kaip „meta-diskurso“ (vartojant Lyotard'o terminą) idėja. Esą turi būti tam tikras „Didysis pasakojimas“, nustatantis pagrindines žmogaus ir pasaulio sąlyčio kategorijas, taip pat nediskutuotinas jų vartojimo taisykles, tokiu būdu leidžiantis atsirasti kuo įvairiausiems „mažiesiems pasakojimams“, bylojantiems kasdieniškesnius dalykus. Esą „esybių postulavimas“ – tai am tikras itin sakralus veiksmas, kurį turėtų atlikti iškilūs „Didžiojo pasakojimo“ herojai, bet tikrai ne praktiniais interesais susitepę mirtingieji. Kaip pažymi Swinburne'as, „konkretūs mokslininkų atradimai svarbūs siekiant daugiau atskleisti, kokios yra sielos, pvz., kad jos turi laisvą valią, bet jie neaktualūs siekiant parodyti, kad tokie dalykai išvis egzistuoja“³⁵. Žodžiu, esama tam tikrų pamatinių *ti esti* klausimų, į kuriuos gali atsakyti tokie, kaip Swinburne'as, bet ne tokie, kaip Crickas. Panašu, kad čia numanomas disciplinų hierarchijos (pažinimo sričių susisluoksniavimo) modelis yra jau negrįžtamai pasenęs. Šiaip ar taip, šiandien būtų gana naivu manyti, jog jis remiasi „natūralia daiktų tvarka“.

Pradėdami straipsnį sielos sąvoką pristatėme kaip savotišką „atavizmą“. Baigiant norėtusi kiek eksplikuoti šį aspektą. Reikalas tas, kad XIX a. antroje pusėje „sielos“ ir „sielos hipotezės“ terminai įgyja tam tikrą negatyvų atspalvį. Taip nutinka iš dalies Nietzsche's dėka. *Anapus gėrio ir blogio* demaskuodamas įsisenėjusius filosofų prietarus (tai visų „išminties mylėtojų“ vienas mėgstamiausių užsiėmimų), jis skelbia karą vadinamajai „sielos atomistikai“: „Tebūnie

mums leista šiais žodžiais įvardinti tikėjimą tuo, kad siela kaip monada, *atomon*, yra nesunaikinama, nedaloma ir amžina; šalin ši tikėjimą iš mokslo!“³⁶ Tačiau čia pat ironiškai pažymima, esą „tai nereikia, kad reikia atmesti vieną iš seniausių ir garbingiausių hipotezių“; priešingai – „sielos hipotezė“ (*der Seelen-Hypothese*), performuluota taip, kad reikėtų neidealizuotą, realiam pasauliui priklausantį subjektą (kažką panašaus į heidegerišką *Dasein*), gali būti taikoma „pilietinės teisės moksle“³⁷. Žodžiu, naujojoje hipotezės versijoje turėtų būti konstatuojama „mirtinga siela“, pripažįstamas „subjekto daugialypumas“, ir visos iš to kylančios išvados. Visiškai kitame kontekste „sielos hipotezės“ motyvą plėtoja Nietzsche’s amžininkas, jo žodžiais tariant, „gudrusis jėzuitas“ Auguste’as Comte’as. Pastarasis, iškeldamas astronomiją sektinu pavyzdžiu, jos „absoliučiai pozityvų pobūdį“ laiduojantį „mokslinį metodą“ taip charakterizuoja: „... mes susitariame dėl hipotezės ir, rinkdami duomenis, einame tiek toli, kiek tai įmanoma; mokslas, kuriam tokiu būdu leidžiama savarankiškai plėtotis, visada galiausiai atskleidžia tam tikrus naujus stebimus faktus, kurie pradinį spėjimą patvirtina arba neginčytinai nuneigia“³⁸. Šie trivialūs mokslinės praktikos principai akcentuojami ne šiaip sau: esą tuometinėje fizikoje tebestebima tendencija postuliuoti tam tikras paslaptingas „universalias jėgas“ (*the general agents*), kurių veikimu norima aiškinti įvairius gamtinius fenomenus; būtent tokiu būdu atsiranda „kaloriko“, „švytinčio eterio“ bei „elektrinių fluidų“ hipotezės³⁹. Jos *per se* klaidingos,

kadangi jų postuliuojamos esybės, pagal apibrėžimą, „nematomos, neapčiuopiamos, nesugriebiamos sąvokomis, neatskiriamos nuo tų substancijų, kurias aktyvuoja“; esą tokios nemokslinės hipotezės yra ne kas kita, o metafizinės sielos sampratos naujausios atmainos⁴⁰. Žodžiu, visa tai – puikios iliustracijos, kaip hipotezės neturėtų būti formuluojamos ir kaip sunku jas suformuluoti tinkamai. Galų gale Williamo Jameso *Psichologijos principuose*, iki šiol aktualumo nepraradusiame veikle, galima aptikti poskyrį, skirtą vadinamajai „sielos teorijai“ (*the theory of the soul*). Ji pristatoma kaip „populiariosios filosofijos“ susisteminta teorija, kuri „teigia, kad individualumo principas [*the principle of individuality*] mummyse turi būti substancialus [*substantial*], o psichiniai reiškiniai yra jo veiklumo apraiškos“⁴¹. Jameso argumentacijos išvada kategoriška: substancialios sielos prielaida „nieko nepaaiškina ir nieko negarantuoja“⁴². Jo supratimu, ši hipotezė nebūtų tokia beviltiška, jei tesakytų, kad psichinių procesų ir neuronų aktyvumo koreliacijos privalo turėti tam tikrą „racionalų pagrindą“, tačiau, deja, ji mėgina tą pagrindą charakterizuoti „labai jau abejotino patikimumo pozityviais terminais“ (*in positive terms of very dubiously credible sort*)⁴³. Taigi galima apibendrinti, kad sielos sąvoka, mokslo „nukelta iš dangaus ant žemės“, ilgainiui praranda ne tik „neliečiamybę“, bet ir teorinį reikšmingumą⁴⁴. Konceptas, kuris anksčiau buvo pasitelkiamas aiškinant žmogaus prigimtį, pats pasirodo reikalingas paaiškinimo, gilesnės refleksijos. Susiformuoja požiūris, jog kalbėti apie „sielos hypo-

težę“, tiek bandant ją pagrįsti, tiek mėginant nuneigti, vadinasi, klaidingai interpretuoti pačią sielos sąvoką, t. y. ją priskirti tam „kalbiniam žaidimui“, kuriam ji visiškai svetima.

Galiausiai eikime prie straipsnio pagrindinių išvadų. Pirma, nūdienos dualistai, regis, pasiklysta regimybėse. Viena vertus, jie reikalauja „išsaugoti regimybės“, *sōzein ta phainomena*, t. y. garantuoti „pirmojo asmens ontologijos“ autonomiją. Kita vertus, imdamiesi vadinamosios „sielos hipotezės“ ir palikdami atvirą jos episteminio statuso klausimą, jie sukuria aiškinimo regimybę, kuria bent iš dalies patys patiki. Ši regimybė įtikinama tiek, kiek nepastebimas svarbus skirtumas tarp argumentacijos ir aiškinimo. Antra, panašu, jog mėgina išpešti kuo daugiau iš elementaraus fakto, kad sielos sąvoka tebėra vartojama: jeigu sielos sąvoka nėra empirinė sąvoka,

bet vis dėlto tebevartojama netgi akademiuose kontekstuose, vadinasi, tai turi būti reguliatyvi idėja (turinti „pozityvų turinį“, kitaip nei kantiškos apriorinės formos). Iš tikrųjų sielos sąvoka, kaip kuo įvairiausių tradicinių tekstų (filosofinių, teologinių, religinių ir t. t.) „naratyvinis centras“, kartu su tų tekstų fragmentais (citatomis, parafrazėmis ir pan.) neišvengiamai patenka į šiandienos mokslinį diskursą – bent jau tiek, kiek mokslui svarbi tradicija. Ji perteikia ankstesniųjų epochų požiūrį į žmogaus vietą pasaulyje, „esinių hierarchijoje“. Tokiu būdu ji praplečia regėjimo perspektyvą to mokslininko, kuris šiandien imasi iš naujo tyrinėti nuo seno rūpimus dalykus. Problemų kyla tik tada, kai šis sąvokos reikšmingumas kuriant platesnį (diachroninį) kontekstą, palaikomas jos aiškinamuoju potencialu arba reguliatyvia funkcija.

Literatūra ir nuorodos

¹ Norman Kemp Smith. *A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason*. New York: Palgrave Macmillan Ltd., 2003, p. 475 ff.

² Pvz.: „... tai, kad po smegenų operacijos tęsiu savo sąmoningą gyvenimą, yra netapatu tam atvejui, jei po operacijos kas nors kitas gyventų sąmoningą gyvenimą, susijusį su mano kūnu. Taigi mokslui reikia sąvokos įvardinti tai, kas man esti esminga, ko išlikimas reiškia mano išlikimą, ir žodis ‚siela‘ atlieka šią funkciją“. Richard Swinburne. *The Evolution of the Soul*. Oxford: Clarendon Press, 1997, p. x.

³ Mark Baker and Stewart Goetz, „Introduction“, *The Soul Hypothesis: Investigations into the Existence of the Soul*, Mark Baker and Stewart Goetz (eds.). New York, London: Continuum, 2011, p. 17.

⁴ Henri Poincaré. *Science and Hypothesis*. New York: Dover Publications Inc., 1952, p. 152.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat, p. 153.

⁷ Pvz.: Kęstutis Kardelis. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Judex, 2002, p. 95 ff.; Peter Pruzan. *Research Methodology: The Aims, Practices and Ethics of Science*. Dordrecht: Springer, 2016, p. 77 ff.

⁸ Renė Dekartas, „Metafiziniai apmąstymai“. *Raštai*. Romualdas Ozolas (sud.). Vilnius: Mintis, 1978, p. 167.

⁹ Platonas. *Valstybė*. Vilnius: Pradai, 2000, p. 291.

¹⁰ Colin McGinn. *Problems in Philosophy: The Limits of Inquiry*. Oxford: Blackwell, 1993, p. 1.

¹¹ Ten pat.

¹² Platonas. *Faidonas, arba Apie sielą*. Vilnius: Aidai, 1999, p. 90.

¹³ Stewart Goetz and Charles Taliaferro. *A Brief History of the Soul*. Malden, Oxford: John Wiley & Sons Ltd., 2011, p.151. Flanagan, *The Problem of the Soul*, p. 165–166.

¹⁴ Patricia Smith Churchland. *Brain-Wise: Studies in Neurophilosophy*. Cambridge (Massachusetts): The MIT Press, 2002, p. 47.

- ¹⁵ Baker and Goetz, "Introduction", p. 13.
- ¹⁶ Ten pat.
- ¹⁷ Ten pat.
- ¹⁸ Ten pat, p. 14.
- ¹⁹ Ten pat.
- ²⁰ Keith Ward, *Religion and Human Nature*, Oxford: Clarendon Press, 1998, p. 138.
- ²¹ Thomas S. Kuhn, *Mokslo revoliucijų struktūra*, Vilnius: Pradai, 2003, p. 57–58.
- ²² Ten pat, p. 214–215.
- ²³ Francis Crick. *The Astonishing Hypothesis: The Scientific Search for Soul*. New York: A Touchstone Book, 1995, p. 3.
- ²⁴ Swinburne, *The Evolution of the Soul*, p. 190.
- ²⁵ Crick, *The Astonishing Hypothesis*, p. 244–245.
- ²⁶ Mark Baker. "Brains and Souls; Grammar and Speaking". *The Soul Hypothesis*, p. 73–74.
- ²⁷ Keith Ward, *Pascal's Fire: Scientific Faith and Religious Understanding*. Oxford: Oneworld Publications, 2006, p. 127.
- ²⁸ P.vz.: Pamela O. Long. *Artisan/Practitioners and the Rise of the New Sciences, 1400–1600*. Corvallis: Oregon State University Press, 2011.
- ²⁹ Kuhn, *Mokslo revoliucijų struktūra*, p. 223.
- ³⁰ Crick, *The Astonishing Hypothesis*, p. 6–7.
- ³¹ Churchland, *Brain-Wise*, p. 173.
- ³² Plg.: Kuhn, p. 58.
- ³³ Igor Alexander. *Impossible Minds: My Neurons, My Consciousness*. London: Imperial College Press, 2015, p. 23.
- ³⁴ Owen Flanagan. *The Problem of the Soul: Two Visions of Mind and How to Reconcile Them*. New York: Basic Books, 2002, p. 36 ff.
- ³⁵ Swinburne, *The Evolution of the Soul*, p. xi.
- ³⁶ Frydričas Nyčė. „Anapus gėrio ir blogio“. *Rinktiniai raštai*. Antanas Rybelis (sud.). Vilnius: Mintis, 1991, p. 328.
- ³⁷ Ten pat.
- ³⁸ Auguste Comte. *The Positive Philosophy of Auguste Comte. Vol. I. Freely Translated and Condensed by Harriet Martineau*. London: George Bell & Sons, 1896, p. 243.
- ³⁹ Ten pat.
- ⁴⁰ Ten pat, p. 245.
- ⁴¹ William James. *The Principles of Psychology. Volume One*. New York: Dover Publications, Inc. 1950, p. 343.
- ⁴² Ten pat, p. 350.
- ⁴³ Ten pat.
- ⁴⁴ Rymond Martin and John Barresi. *The Rise and Fall of Soul and Self: An Intellectual History of Personal Identity*. New York: Columbia University Press, 2006, p. 304.